

Аналіз мастацкага тэксту: культуралагічны аспект

Курыленка Галіна
БДПУ імя М.Танка, Мінск, Беларусь

Мастацкі тэкст – гэта асноўны кампанент мастацкай культуры, якая з’яўляецца сродкам асэнсавання і засваення рэчаіснасці. Увогуле, мастацтва разглядаецца як майстэрства перадачы канкрэтна вызначанай інфармацыі пэўнымі сродкамі выразнасці. Як від культурнай дзейнасці чалавека яно бярэ свой пачатак з часоў фарміравання дамаўленчых сродкаў камунікацыі і становіцца самастойным культурна-эстэтычным працэсам у грамадстве з перыяду страты сваіх чыста моўных функцый.

Мастацкі тэкст патрабуе правядзення пэўнай і дакладнай метадалогіі культуралагічнага аналізу, які даследуе мастацкую канцэпцыю, стыль, мову твора і яго эстэтычную значымасць – гэта значыць – усе сэнсавыя і каштоўнасныя аспекты.

Варта памятаць, што культуралагічны падыход дае магчымасць разглядаць гісторыю духоўнага развіцця чалавецтва праз зменлівасць карцін свету, што раскрываюць асаблівасці ўспрыняцця чалавекам акружаючай рэчаіснасці і самога сябе ў кантэксце дадзенага існавання. Хаця ў мастацкіх тэкстах і адлюстравана ментальнасць эпохі, яе густы і асаблівасці, але, з’яўляючыся вынікам індывідуальнай творчасці, творы мастацтва, і мастацкія тэксты, разам з тым, не заўсёды супадаюць з узроўнем існуючай у грамадстве культуры. Яны могуць пераўзыходзіць яе па шэрагу параметраў і прадугываць новыя інтэлектуальныя сэнсы, новыя сістэмы каштоўнасцей, якім у будучым суджана будзе стаць дамінуючымі.

Такім чынам, мастацтва ў адным выпадку можа пераадольваць наяўны вопыт чалавецтва, а ў другім – ажыццяўляць яго. Мастацкая культура дэманструе і падцвярджае неабмежаваныя магчымасці чалавека-творцы, яго адкрытасць новаму і яшчэ нязведанаму, і яна ж праяўляе імкненне да пашырэння сваіх межаў. Дадзеныя якасці можна праілюстраваць і на прыкладзе творчасці знакамітых мастакоў, якія таксама стваралі мастацкія тэксты – палотны сваіх карцін. Так, Джота, Рэмбрандт, Веласкес, імпрэсіяністы, прадстаўнікі мастацкага авангарда і г.д. – усе яны былі першаадкрывацелямі, усе выходзілі за рамкі свайго часу, рэнегіруючы новыя ідэі.

Метадалогія культуралагічнага аналізу мастацкіх тэкстаў мае пэўную паслядоўнасць і наяўнасць канкрэтных этапаў ў правядзенні даследавання. Першы этап – гэта вызначэнне агульнага меркавання пра тэкст мастацтва. Тут фарміруецца першасная, яшчэ не дэталізаваная парадыгма мастацкага твора, якая ў далейшым будзе канкрэтызавацца і абрасціць новымі

дэталямі і падрабязнасцямі. Культуралагічны аналіз прадугледжвае разгляд мастацкага твора і мастацкага тэкста як частак шырокага культурнага поля, якое ўзнікла на аснове пэўнай культурнай традыцыі. Менавіта ў рамках культурнага поля існуе дадзены мастацкі твор і тэкст, развіваецца і ўзаемадзеінічае з іншымі тэкстамі і творамі іншых відаў мастацтва (скульптура, жывапіс і архітэктура ў гатычным саборы і г.д.). Таму, перш чым непасрэдна прыступаць да аналіза самога мастацкага твора, варта даць сціслую характарыстыку эпохі. У дадзеным выпадку важнейшай інтэрпрэтацыйнай устаноўкай з'яўляецца прынцып гістарызму, які патрабуе разгляду генезісу і дынамікі мастацкага тэкста, тэорыі яго паходжання, этапаў развіцця і ўзаемадзеяння з іншымі тэкстамі, з'явамі і працэсамі ў культуры.

Апроч таго, прынцып гістарызма прадугледжвае разгляд мастацкага тэкста як неад'емнай часткі культуратворчага працэсу:

прыналежнасць да пэўнага мастацкага накірунка ці школы, супастаўленне з папярэдняй традыцыяй і наступным вопытам.

Састаўным кампанента прынцыпа гістарызма з'яўляецца выпрацоўка каштоўнаснай устаноўкі: папярэдняга вызначэння вартасцей дадзенага твора і яго месца ў нацыянальнай і сусветнай культурнай спадчыне.

Улічваючы той факт, што класіка сусветнай мастацкай культуры адлюстроўвае ва ўсіх праявах гістарычную эпоху, грамадства і чалавека ў ім, даследуе ўсе нюансы чалавечага жыцця, варта звярнуць увагу на тое, што каштоўнасць мастацкіх твораў і тэкстаў вызначаецца як раз тым, што яны вырываюцца за рамкі с'юмінутнага існавання і застаюцца актуальнымі для ўсіх наступных эпох і стагоддзяў. Напрыклад, тэма мацярынскай любові і адпаведныя тэксты праходзяць праз усё выяўленчае мастацтва, пачынаючы з сярэднявечных ікон і заканчваючы карцінамі Пікасо, Роберта Генры, Савіцкага і іншых мастакоў.

Нельга забываць пра тое, што каштоўнасныя крытэрыі мастацтва і мастацкіх тэкстаў гістарычна рухомыя. Так, некаторыя раней забытыя тэксты сёння ўспрымаюцца як значныя і выключныя, і, наадварот, творы, якімі некалі захапляліся сучаснікі, сёння, часам, зусім не выклікаюць падобнай рэакцыі.

У аснове дадзенага феномена ляжаць тыя сістэмы вартасцей, што сфарміраваліся ў той ці іншы перыяд культуратворчасці і якія варта абавязкова ўлічваць пры правядзенні культуралагічнага аналіза.

Наступны этап культуралагічнага аналіза – гэта вызначэнне месца і ролі мастацкага тэкста ў культурным кантэксце. Дададзены этап даследуе больш глыбокія пласты творчасці, ушчыльную падыходзіць да разумення сэнсу твораў у кантэксце канкрэтнай культурнай эпохі. Тут галоўным кампанентам становіцца культура. Менавіта культура з'яўляецца ключом

да інтэрпрэтацыі твораў, яна дае код, які дазваляе прачытаць, успрыняць і зразумець тэкст. Так фарміруецца гісторыка-культурны падыход у разуменні, успрыяцці і асэнсаванні мастацкіх тэкстаў.

У аснове дадзенага падыходу як важнейшы элемент даследавання выступае лёс аўтара мастацкага тэкста і яго культурнае асяроддзе: сям'я і ўмовы фарміравання творчых здольнасцей, першыя творчыя вопыты, сябры і ворагі, каханне, эмацыянальныя перажыванні і г.д. Адным словам – усё, што чалавек стварае вакол сябе і што фарміруе яго непаўторны індывідуальны пачатак.

Каб зразумець, чаму аўтар звяртаецца да адных тэм і пазбягае другіх, чым растлумачыць нечаканыя змены стылю, поспехі і няўдачы, перыяды плённай творчасці і перарывы ў дзейнасці, неабходна звярнуцца да жыццёвых падрабязнасцей, да вылучэння адметнасцей ў характары творцы, і да азнаямлення з яго эстэтычным густам. Так, кодам разумення жывапісу Тулуз-Латрэка з'яўляецца яго біяграфія. Музыка Бетховена па-іншаму ўспрымаецца праз прызму яго трагічнага лёсу. Рэмбрандта як мастака на стварэнне ўсіх жаночых вобразаў у жывапісе натхнілі ў асноўным дзве музы: Саскія і Хендэрэк'ё. Увогуле, жыццёвы шлях і творчы шлях мастака – гэта ўзаемазвязаныя сасуды, ў самой прыродзе таленту заключаецца прадвызначанасць да лёсу асаблівага роду. Цікавым і немалаважным фактарам з'яўляецца і пэўная залежнасць лёсаў і тыпаў біяграфій аўтараў мастацкіх тэкстаў ад своеасаблівай адметнасці гістарычных эпох.

Асобныя суполкі мастакоў аказваюцца аб'яднанымі падабенствам стылю жыцця, сістэмамі каштоўнасцей і ўстановак, спосабамі самавыражэння. Напрыклад, аўтары эпохі Адраджэння – гэта своеасаблівая сацыяльная група, як правіла, гарадская эліта, аб'яднаная агульнасцю прафесіянальнай самасвядомасці, матывамі сваёй дзейнасці, працаваўшая ў асноўным, па заказу царквы і мецэнатаў. Творчасць жа большасці сучаснікаў Рубенса і Рэмбрандта супала з эпохай станаўлення рыначных адносін, што не магло не паўплываць на матывацыю іх дзейнасці.

Увогуле, кожная эпоха стварае адпаведную мадэль, кананізуе вобраз і лёс аўтара мастацкага тэкста. Безумоўна, канонам біяграфіі рамантычнага паэта стала жыццё Байрана. Адным словам, сістэма станаўлення светаўяўлення, ментальнасць грамадства, патрабаванні сучаснікаў да прадстаўнікоў творчых прафесій таксама фарміруюць асобу мастака і яго біяграфію.

Для інтэрпрэтацыі мастацкага тэкста не менш важнымі з'яўляюцца і яго творчая гісторыя, сам акт сачынення, працэс напісання і ўсе яго аспекты: унутраны псіхалагічны стан мастака, час напісання, узрост

мастака, умовы працы, варыянты твора, зафіксаваныя ў чарнавіках, тэхніка выканання.

Такі творча-генетычны падыход ператварае гісторыю напісання тэкста ў сродак для яго разумення. Напрыклад, карціна Брулова “Апошні дзень Пампеі” нарадзілася пад непасрэдным уражаннем ад археалагічных раскопак на месцы вывяржэння Везувія. “З’яўленне Хрыста народу” Іванаў ствараў на працягу больш за дваццаць год. Захаваліся дзесяткі эскізаў, малюнкаў, якія дазваляюць прасачыць эвалюцыю творчага замысла аўтара мастацкага тэкста.

Жыццёвы цыкл мастака-творцы складаецца з розных фаз, стадый, перыядаў развіцця. Праблема розных узроставых стадый у жыцці творчай асобы – вельмі важны фактар, які дазваляе растлумачыць асаблівасці яго жыццёвага шляху і творчасці. Усе фазы творчай дзейнасці мастака звязаны з яго грамадзянскім статусам, сацыяльнай роляй, колам зносін, творчымі пошукамі. Кожныя змены на жыццёвым шляху творцы дазваляюць гаварыць аб новым этапе ў жыцці аўтара, і яны заўсёды звязаныя з узнікненнем новых адносін да абставін і да культурных традыцый. Гэта ўсё знаходзіць увасабленне ў творчасці. Так, біяграфія Пікасо з’яўляецца яркай ілюстрацыяй зменлівасці яго ўзроставых, сацыяльных і творчых цыклаў.

Чарговым этапам правядзення культуралагічнага аналізу з’яўляецца структурны аналіз. Ён дапамагае пранікнуць ва ўнутраную будову мастацкага тэкста, даследуючы яго як сістэму прыёмаў, абумоўленую адзінствам аўтарскага замысла. Гэта дазваляе выявіць састаўныя кампаненты твора і даследаваць кожны з іх паасобку. У аснове структурнага аналізу ляжаць семіятычны і стылістычны кампаненты. Адсюль вынікаюць і два метады правядзення аналізу мастацкага твора на дадзеным этапе.

Семіятычны аналіз зыходзіць з наступнай канцэпцыі: мастацкі тэкст - ёсць мова, і гэтая мова нам дае: культурную інфармацыю пра эпоху, характарыстыку сістэмы дамінуючых вартасцяў, сістэму светауяўлення, звесткі пра аўтара, яго творчую выключнасць, мастацкі замысел тэкста.

Пры гэтым неабходна памятаць пра тое, што кожная гістарычная эпоха мае сваё сэнсавое і вартаснае культурнае поле і выпрацоўвае адпаведныя яму моўныя сродкі і сродкі выразнасці. Ва ўсёй шматлікасці знакава-моўных сродкаў, якімі валодае культура, асаблівае месца належыць сімвалу. Сімвал уяўляе сабой канкрэтна-зрокавае ўвасабленне пэўных ідэй і ідэалаў.

Найбольш поўнае сваё праяўленне сімвал знаходзіць у мастацкіх тэкстах. Можна сказаць, што сімвал у мастацтве – гэта эталон сімвалічнай выразнасці ў цэлым, што тлумачыцца той роляй, якая належыць мастацтву ў культуры. Выключная роля мастацтва тлумачыцца тым, што яно

выступае як своеасаблівая мадэль, як партрэт культуры, ці як спосаб самаспасціжэння і самавыражэння.

Культура перадае праз мастацкі тэкст вобраз сваёй цэласнасці, унікальнасці, сваёй сацыяльна-гістарычнай сутнасці. Так, у культуры Сярэднявечча жыццё разглядаецца як сімвал адзінага абсалюту. Усе прадметы і з’явы паўстаюць у якасці нейкіх іерогліфаў, з дапамогай якіх Бог піша кнігу Быцця, паколькі лічылася, што чалавек не здольны спасцігнуць Боскія замыслы інакш як праз пасрэдства якіх-небудзь рэчыўных вобразаў і сімвалаў.

Пры правядзенні аналіза мастацкага тэкста важна абсалютна ўсё. Любая, на першы погляд, малазначная дэталі, мае сваё сэнсавое нападуненне і значэнне. Напрыклад, у хрысціянскім храме ўвасоблена ўся сістэма каштоўнасцей і светауяўленняў чалавека, якая сфарміравалася ў эпоху Сярэднявечча. Сам храм – гэта мініяцюрна паўтор макракосмаса, сімвал Боскай волі, дзе купал – сімвал сферы, сам будынак – сімвал зямной прасторы, фундамент – сімвал пекла. Накіраванасць храма ўверх, што асабліва выразна праяўляецца ў готыцы, сімвалізуе сістэму светабачання і светауспрымання чалавека, галоўныя жыццёвыя вартасці і ідэалы якога знаходзяцца ў недасягальнай вышыні. А хімеры на даху сабора Парыжскай Боскай Маці з’яўляюцца знакам сакральнага сэнсу. Сабор увасабляе ідэю барацьбы добра са злом, адлюстраваную ў суседстве накіраванага да Бога масіва будынка і таямніча злых і пачварных хімер, якія размясціліся на кожным выступе храма.

Яшчэ адзін яркі прыклад – сімваліка святла. У візантыйскай і больш пазнейшых славянскіх культурах святло выступае галоўнай рысай мадыфікацыі цудоўнага, пазітыўнага.

Сімваліка колеру таксама мае важнае значэнне для разумення мастацкага тэкста. Напрыклад, у беларускай культуры белы колер сімвалізуе свабоду, чысціню, невыпадкова гэта зафіксавана нават у назве дзяржавы і ў шматлікіх тапонімах – назвах гарадоў і мястэчак: Беларусь, Белаазерск, Бельчыцы. У ікананісе і ў фрэсках белым колерам звычайна адлюстроўваюцца выявы анёлаў, святых праведнікаў, нованароджаных і душы памерлых людзей. Супрацьпастаўляецца яму – чорны колер – максімальна аддалены ад Бога. Гэта колер зла і смерці. Нават чорная вопратка манахаў на іконе часта замянялася карычневым колерам. Ніколі ў ікананісе не ўжываўся і шэры колер, змяшаўшы ў сабе белае і чорнае, дабро і зло, ён стаў колерам пустаты, нябыту. Сіні, блакітны колеры абазначаюць бясконцасць і вечнасць неба, гэта колер Маці Боскай. Чырвоны колер у візантыйскай культуры – сімвал агню (як караючай так і ачышчаючай сілы), сімвал жыцця, абранасці.

Не менш цікавай з’явай ў мастацкіх тэкстах з’яўляецца і лічбавая сімваліка. Звяртае на сябе ўвагу лічба “3” (тры), якая часцей за ўсё

сустракаецца. Выкарыстанне “тройкі” назіраецца яшчэ ў кельтскай культуры. Затым праяўляецца “тройка” ў хрысціянстве: сакральнае трыадзінства, ў фальклоры (тры дні і тры ночы, тры сыны ў бацькі, тры выпрабаванні выпала на лёс героя). Нярэдка лічба “тры” сустракаецца і ў жывапісе: Васняцоў “Тры багатыры”, Пяроў “Тройка” і гэтак далей.

Можна гаварыць і пра сімваліку жэстаў. Так, у індыйскім танцы толькі пазіцыяй пальцаў існуе каля шасцісот і кожная з іх выконвае сваю сэнсавую нагрузку.

Выключнай адметнасцю еўрапейскай культуры, пачынаючы з эпохі Адраджэння, з’яўляецца яе антрапацэнтрычны характар. Чалавек знаходзіцца ў цэнтры сусвету (суадносіны мікракосмаса і макракосмаса), яго існаванне набывае статус галоўнай каардынаты ў вызначэнні ўсяго існага. Цяпер сімвал у тэксце выступае перш за ўсё як інструмент спасціжэння, даследавання рэчаіснасці. Сімвалізацыя ж ў дадзенай сітуацыі неаддзельная ад самой прыроды мыслення.

Адным словам, уяўляючы сабой найбольш універсальную форму выражэння вобразаў свету, сімвалы мастацкіх тэкстаў з’яўляюцца сімваламі адзінства той ці іншай супольнасці людзей, якім дадзеныя вобразы свету ўласцівы.

Такім чынам, структура сімвалаў, уласцівых той ці іншай культуры і яе мастацкім тэкстам, ўяўляе сабой парадыгму яе мыслення. Больш таго, у эпоху Новага часу сімвал становіцца катэгорыяй пераважна эстэтычнай, таму што эстэтыка пачынае займаць асаблівае становішча ў сістэме філасофскіх ведаў, і менавіта тады мастацкія тэксты сталі разглядаць ў якасці абсалютнай мадэлі ўніверсальнай і цэласнай культуры.

Увогуле, семіятычны аналіз прадугледжвае разгляд мастацкага твора як знакавай сістэмы, якая нясе ў сабе сэнс (мастацкую канцэпцыю) і значэнне (каштоўнасць).

Такім чынам, знакі-сімвалы з’яўляюцца “алфавітам”, з якога ўтвараецца разгорнутае паведамленне – тэкст, у дадзеным выпадку – мастацкі. Мастацкі твор (артэфакт), з’яўляючыся элементам усей мастацкай культуры, выступае як яе метазнак. І, у сваю чаргу, менавіта з метазнакаў (мастацкіх твораў) складаецца мастацкая культура як цэласная сістэма.

Неабходна яшчэ адзначыць, што пры ўсёй сэнсавай разнастайнасці мова мастацтва не з’яўляецца мовай чыстага мыслення. Таму ў змесце мастацкіх тэкстаў заўсёды застаецца магчымасць нявыказанага, таямнічага.

Стылістычны аналіз прадугледжвае вызначэнне мастацкага накірунка і стыля твора, якія нясуць у сабе не толькі мастацка-канцэптуальную, але і часавую інфармацыю і з’яўляюцца знакамі эпохі (тып мастацкай канструкцыі, тэхнічныя і тэхналагічныя сродкі і г.д.).

Невыпадкова Шлегель лічыў магчымым гаварыць не толькі пра стыль барока, але і пра “пачуццё жыцця барока” і нават пра “чалавека барока”.

Пры гэтым важна разглядаць не толькі паслядоўны працэс эвалюцыі мастацкіх накірункаў і стыляў, працэс вырашэння ўласна мастацкіх задач, як іх разумеў той ці іншы аўтар, але неабходна знайсці ключ да ўсведамлення значнасці культуры ў цэлым, якая прадстаўляецца, да спасціжэння светауспрымання чалавека, што дзейнічаў у дадзеным часе і ў дадзенай культурнай прасторы. У працэсе эвалюцыі адбываецца наапаўненне і напластаванне розных стыляў і накірункаў. Іх паслядоўнае чаргаванне змяняецца паралельным існаваннем, што таксама ўскладняе правядзенне даследчага аналізу.

Такім чынам, жадаючы дасягнуць інтэнсіўнага ўздзеяння на гледача (слухача, чытача), аўтары мастацкіх тэкстаў часта мяняюць прыёмы творчасці, вынаходзячы ўсё новыя эфекты. І тут праяўляюцца культуратворчыя магчымасці мастацтва, якія выражаюцца ў распаўсюджванні новых ідэалаў, арыентацый, густаў, што паступова ахопліваюць усё культурнае поле.

ЛІТАРАТУРА

1. Бранский, В.П. 1999. *Искусство и философия*. Калининград: Янтарный сказ.
2. Дубянецкі, Э. С. 2001. *Сусветная культура*. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя.